

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Serkan DENİZ¹, Eyüp İZCİ²

1 Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Yeşilyurt İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, serkandeniz440@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7573-5704

2 Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, eyup.izci@inonu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6975-0454

Gönderilme Tarihi: 27.05.2025 Kabul Tarihi: 07.12.2025 DOI: 10.37669/milliegitim.1707590

Atf: “Deniz, S., & İzci, E. (2025). 2018 ve 2024 insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi. *Millî Eğitim*, 54(1), 941-986. DOI: 10.37669/milliegitim.1707590”

Öz

Araştırmanın amacı 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının program yapısı, program öğeleri, öğretim programının amaçları, beceriler, değerler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, uygulamada dikkat edilecek hususlar, ders kitapları hazırlanırken esas alınan forma sayıları, ders kitaplarının ebatları ve kazanım/öğrenme çıktısı sayısı açısından karşılaştırılmasıdır. Doküman incelemesinden yararlanılan araştırmadaki verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. 2018 öğretim programındaki 29 kazanımın yerini 2024 öğretim programında 20 öğrenme çıktısının aldığı görülmektedir. Ünitelerin öğrenme alanı olarak yeniden yapılandırıldığı ve isimlerinin değiştirildiği belirlenmiştir. 2024 öğretim programının beceri temelli bir şekilde ve disiplinler arası yaklaşım esas alınarak hazırlandığı; akademik başarı seviyesi akranlarına göre yüksek olan öğrencilere yönelik “zenginleştirme” ve akademik başarı seviyesi akranlarına göre düşük olan öğrencilere yönelik “destekleme” etkinliklerini kapsayan farklılaştırma bölümünü içerdiği görülmüştür. Ayrıca 2024 öğretim programında her bir okul zümresinin bağımsız eğitim öğretim etkinlikleri planlaması ve uygulamasına imkân tanıyan “okul temelli planlama” bölümüne yer verildiği; sosyal duygusal beceriler ile öğretmenlerin programa ilişkin görüşlerinin program geliştirme çalışmalarına yön vermesini sağlayacak olan “öğretmen yansımaları” bölümünün programa eklendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: insan hakları, vatandaşlık eğitimi, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, program değerlendirme, öğretim programı karşılaştırma

A Comparative Analysis of 2018 and 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum

RESEARCH ARTICLE

Abstract

The aim of the research is to compare the 2018 and 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy curriculum in terms of curriculum structure, curriculum elements, curriculum objectives, skills, values, measurement and evaluation approach, issues to be considered in practice, the number of forms taken as basis when preparing textbooks, dimensions of textbooks and the number of outcomes/learning outcomes. The data obtained in the research, which benefited from the document analysis, were analysed using descriptive analysis. It is seen that 29 learning outcomes in the 2018 curriculum were replaced by 20 learning outputs in the 2024 curriculum. It was also determined that the units were restructured as learning areas and their names were changed. Unlike the 2018 curriculum, the 2024 curriculum was prepared in a skill-based manner and based on an interdisciplinary approach; it was seen that it includes a differentiation section that includes "enrichment" activities for students with higher academic achievement levels than their peers and "support" activities for academic achievement levels lower than their peers. Furthermore, in the 2024 curriculum, it was determined that the 'school-based planning' section, which allows each school department to plan and implement independent educational activities, was included.

Keywords: human rights, citizenship education, the Century of Türkiye Education Model, programme evaluation, curriculum comparison.

Giriş

Tarih boyunca devletlerin temel gayelerinden birisi de kendini gerçekleştiren, toplumsal problemlere duyarlı olan, hak ve sorumluluklarının farkında olan etkin yurttaşlar yetiştirmek olmuştur. Bir toplumda yaşayan insanları ortak bir paydada bir araya getirmenin ön koşulu bireylerin vatandaş olabileme yetisine sahip olmasıdır. Bu gerçekten hareketle son yıllarda etkin vatandaşlar yetiştirmeye yönelik çabaların arttığı görülmektedir. Günümüzde talep edilen aktif, üretken ve sosyal becerileri gelişmiş insanların topluma kazandırılmasında eğitimin önemi inkâr edilemez (Buğday & Küçükoğlu, 2017). Bu bağlamda vatandaşlık eğitimi öğrencilere bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırılması yoluyla istendik davranış değişikliklerinin gerçekleştirilmesine imkân tanımaktadır (Kerr, 2003).

Hızla değişen sosyal, siyasal ve ekonomik iklim ile bilimsel gelişmelerin yanı sıra etnik çatışmalar, göçmen sorunu ve çevresel problemler vatandaşlık eğitiminin önemini daha da arttırmıştır (Gürel, 2016). Vatandaşlık eğitimi toplumsal barışa uygun sosyal ortamın oluşmasını sağlamaktadır (Şatiroğlu Karaağaç, 2021). Bundan dolayı erken yaşlardan itibaren öğrencilere demokratik yaşam becerilerinin kazandırılması gerekmektedir (Er vd., 2013).

Demokratik beceriler bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Bu ilişkiler ise toplumun genel yapısını belirlemektedir (Mutlu, 2024). Birlikte yaşama kültürüne sahip olan, insan haklarını benimseyen ve hayatına uyarlayan bireylerden oluşan toplumlarda barış, huzur ve güvenliğin olacağı açıktır (Özdemir vd., 2023). Bu bağlamda yerel ve evrensel olayların farkında olan, demokratik davranışları içselleştiren, etkin bir şekilde ülkesinin gelişimine katkı sunan, hak ve sorumluluklarının farkında olan bireylerin yetiştirilmesinde vatandaşlık eğitimi önemli rol üstlenmektedir (Gürel, 2016).

İnsan haklarının dünyada köklü hâle getirmenin en güçlü araçlarından biri de eğitimidir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kabulünden sonra insan hakları eğitimi yasal bir zemine kavuşmuş ve insan haklarına ilişkin konuların eğitim kurumlarında ele alınması zorunlu hâle gelmiştir (Şen, 2020). Ancak uluslararası geçerliğe sahip bu belgeler dünyada yaşanan hak ihlallerinin önüne geçme noktasında tek başına yeterli değildir. Bireylerin hem kendi haklarını hem de başkalarının hakkını savunacak bir bilince sahip olmaları gerekmektedir. Bu bilince kavuşmanın yolu ise eğitimden geçmektedir. Aslında insan haklarına ilişkin eğitimin ailede başlaması ve hayat boyu sürmesi gerekmektedir (Karagözoğlu, 2017).

Günümüzde öğrencilerin kendini tanıması, içerisinde yaşadığı ortama uyum sağlaması ve çağın gerektirdiği 21. yüzyıl becerileri ile donanmış bireyler olarak yetiştirilmeleri eğitim sürecinin önemli amaçları arasında yer almaktadır. Kerr (1999) tarafından ortaya konulan minimal tanımlamalara dayalı vatandaşlık eğitimi yaklaşımına göre vatandaşlık eğitiminde öğrenciler; bir ülkenin tarihi, hükümet sistemi, devlet kurumları ve anayasası ile ilgili bilgileri resmî eğitim programları aracılığıyla öğrenmektedir. Bu yaklaşım, öğretmen merkezli bir yaklaşımdır. Öğrencilerin etkileşime girme ve inisiyatif alma imkânları oldukça azdır. Daha geniş perspektife dayalı yaklaşımda vatandaşlık eğitimi formel ve informal süreçleri birlikte içerir. Sınıf içi eğitim ortamlarının yanı sıra okul dışı eğitim ortamlarının da vatandaşlık eğitiminde önemli rol üstlendiği görüşüne dayalıdır. Öncelikli olan bilgilerin aktarımı değil, öğrenilen bilgilerin günlük yaşama transfer edilmesidir. Öğrenciler konuya ilişkin projeler hazırlayarak, tartışmalara katılarak süreçte aktif rol üstlenirler.

21. yüzyıl becerilerinin ve etkili vatandaşlık değerlerinin öğrencilere kazandırılmasında sosyal bilgiler dersi ile insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi önemli rol üstlenmektedir (Takak Kartal vd., 2024). Nitekim vatandaşlık

eğitimi evrensel nitelikte olduğundan dolayı vatandaşlık eğitiminin ayrı bir konu olarak değil, ders içerikleriyle bütünleştirilerek verilmesi gerektiğini savunan bilimsel araştırmalar bulunmaktadır (Kerr, 1999; Morris & Cogan, 2001). Bu görüş doğrultusunda Türkiye’de uzun yıllar boyunca vatandaşlık eğitimine ilişkin içeriklerin sosyal bilgiler dersinde yer aldığı, 2015-2016 eğitim öğretim yılından sonra ise ilkokul 4. sınıfta insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlandığı görülmektedir (Aslan & Aybek, 2018).

İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi etkin vatandaş yetiştirilmesinin yanı sıra toplumun başat kültürel değerlerinin gelecek nesillere aktarılması hususunda da büyük önem arz etmektedir (Filiz & Sel, 2018). Nitekim öğretim programları, yeni bağlamın topluma özgü tarihsel, kültürel ve sosyal geleneklerini dikkate aldıkları takdirde başarılı olabilirler (Kerr, 1999). Günlük yaşamla ilişkilendirilen çeşitli etkinlikler aracılığıyla üst düzey zihinsel becerilerin gelişimine katkı sağlayan bu ders, aynı zamanda öğrencilerin değerler ve demokratik davranışlar edinmelerinde de rol oynamaktadır (Izgar, 2017; Oğuz Haçat & Demir, 2017). Vatandaşlık eğitimi, öğrencilerin birer vatandaş olarak hak ve sorumluluklarının farkına varmasına yardımcı olmaktadır (Kerr, 1999). Gerçekleştirilen öğretim süreci öğrencinin kendisine, içerisinde yaşadığı topluma ve çevreye karşı olumlu tutumlara sahip olmasına ve daha duyarlı olmasına katkı sağlamaktadır (Mangal, 2020).

Erdemli ve bilgili yurttaşların yetiştirilmesinde etkin rol oynayan vatandaşlık eğitimi; öğrencilerin hak ve sorumluluklarının farkına varmasına ve kendini ilgilendiren hususlarda fikrini açıkça beyan edebilen özgür ruhlu ve öz güven sahibi bireylere dönüşmesine de yardımcı olmaktadır (Buğday & Küçüköğlü, 2017; Gürel, 2016). Ayrıca öğrencilerin yeni kavramlar öğrenmesine ve yaşamlarında değişiklik yapmalarına da fırsat tanımaktadır (Oğuz Haçat & Demir, 2017).

İlkokullarda bazı derslerin içeriklerinde yer alsa da çocuk haklarının eğitimi hususunda sorunlar yaşandığına ve Türkiye’de çocuk hakları eğitiminin yetersiz olduğuna dair görüşler söz konusudur (Buğday & Küçüköğlü, 2017; Gürel, 2016). Bunun yanı sıra alan yazını incelemesinde insan haklarına ilişkin konuların sosyal bilgiler dersi kapsamında ele alınmasının daha doğru olacağına ilişkin fikirlere de rastlanmaktadır (Akdeniz, 2018; Sağlam & Hayal, 2015). Hatta

insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin ilkökul çağındaki öğrencilerin gelişim seviyelerine uygun olmadığı ve bu dersin ilkökul kademesinde yer almaması gerektiğine ilişkin düşünceleri içeren araştırmalar da bulunmaktadır. Araştırmaların sonucunda insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin, soyut kavramlar içermesi nedeniyle ilkökul öğrencilerinin hazırbulunuşluk düzeylerine uygun olmadığı; öğrencilerde bilişsel karmaşaya yol açtığı; öğretmenlerin çoğunun dersin öğretimi esnasında çeşitli zorluklarla karşılaştığı ve ders kitabının içeriğinin uygun olmadığına yönelik veriler elde edilmiştir (Akçeşme, 2018; Durdi & Erdamar, 2020; Kaçar & Kaçar, 2024; Toprak & Demir, 2017).

İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin doğasının gereği olarak çok fazla teknik terimler kullanılması 4. sınıf öğrencilerinin konuları kavramasına engel olmaktadır (Mangal, 2020). Bunun yanı sıra alana ilişkin materyallerin ve kaynakların yetersiz olması, öğrenilen bilgilerin yaşama aktarılmasına ilişkin güçlükler ve ders saatinin yetersiz olması insan haklarına ilişkin konuların etkili bir şekilde öğretimine engel olmaktadır (Akdeniz, 2018; Gürel, 2016). Ders kitabındaki sözcüklerin birçoğunu öğrencilerin anlayamaması, metinlerin sade ve kısa olmaması, her bir konunun sonunda bulunan soruların sayısının fazla olması da yöneltilen eleştiriler arasındadır. Her ne kadar bu dersin ilkökul seviyesine uygun olmadığına ilişkin görüşler olsa da sınıf öğretmenlerinin bu dersin öğretimi noktasında kendilerini yeterli gördükleri, branş öğretmenlerinin ise söz konusu dersin öğretimine ilişkin öz yeterlik algılarının düşük olduğu görülmüştür (Toprak & Demir, 2017).

Türkiye’de vatandaşlık eğitimi içeriğinde en fazla değişim gerçekleştirilen alanlar arasındadır (Gürel, 2016). Vatandaşlık eğitimi Tanzimat Dönemi’nde başlamış olup eğitim programlarının vazgeçilmez unsurlarından biri hâline gelmiştir. 1926 ve 1936 eğitim programlarında yurt bilgisi, 1948 eğitim programında ise yurttaşlık ismiyle yer alan ders 1968’den sonra vatandaşlık eğitimi olarak adlandırılmıştır. 1995 yılında vatandaşlık ve insan hakları eğitimi adıyla yapılandırılan ders, 2005 yılında gerçekleştirilen reformla programdan çıkarılmıştır. 2006-2007 eğitim öğretim yılında sosyal bilgiler dersinde ara disiplin olarak uygulanmasına karar verilen vatandaşlık eğitimi, 2010 yılından itibaren yeniden düzenlenmiştir. 2012 yılından sonra 4. sınıf düzeyinde insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin okutulmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de vatandaşlık eğitime yönelik hassasiyetin olduğu söylenebilir (Elkatmış, 2013).

2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) çerçevesinde yeni öğretim programları hazırlanmış, derslerin yapısında ve içeriğinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Beceri temelli ve disiplinler arası yaklaşıma dayalı öğretim programları hazırlanmıştır. TYMM ile kavramsal beceriler, alan becerileri, okuryazarlık becerileri, sosyal duygusal beceriler, değerler ve eğilimler bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak öğrencilerin çok yönlü gelişiminin desteklenmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerin öğrendikleri bilgileri yaşam becerilerine dönüştürmesi esasına dayalı beceri temelli bir yaklaşım benimsenmiştir. Beceri temelli öğretimin etkili bir şekilde gerçekleşmesi amacıyla ilkökul düzeyinde içerik sadeleştirilmiştir. Ayrıca öğretim sürecinde drama ve oyun temelli öğretime dayalı eğlenceli, ilgi çekici ve aktif katılıma dayalı etkinliklerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Böylece öğrencilerin anlamlı öğrenmeler gerçekleştirerek kendini tanıyan, değişen koşullara uyum sağlayabilen, çevresine ve topluma karşı duyarlı etkin vatandaşlar olarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir (MEB, 2024a). Bu bağlamda çeşitli eğitsel tartışmalara yol açan ve yeniden yapılandırılan İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının incelenmesi öğretim programının uygulayıcısı konumundaki öğretmenlerin aydınlatılması ve farklı bakış açıları kazanması açısından önem taşımaktadır.

Alan yazını taramasında TYMM esas alınarak hazırlanan insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi ders kitabında 21. yüzyıl becerilerine yer verme düzeyinin inceleyen (Takak Kartal vd., 2024), İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın içeriği ve uygulama süreçlerinin çocuk hakları bağlamında analiz eden (İneç, 2024) ve söz konusu dersi eleştirel düşünme ile sorgulayıcı yaklaşım bağlamında inceleyen (Altıntaş, 2025) araştırmaların olduğu görülmüştür. Ayrıca İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının karşılaştırılmasına dayalı sınırlı sayıda araştırmanın olduğu görülmüştür (Elkatmış, 2013; Oğuz Haçat vd., 2018). Bu araştırmaların TYMM esas alınarak hazırlanan ve 2024 yılında uygulamaya konulan İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nı içermediği görülmüştür.

Dönmez (2025) tarafından yapılan çalışmada 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının karşılaştırılmalı analizinin yapıldığı belirlenmiştir. Ancak Dönmez'in (2025) araştırmasının sınırlı

olduğu ve araştırmada öğretim programlarının program yapısı, özel amaçlar, içerik, ölçme ve değerlendirme boyutlarının karşılaştırılması ile yetinildiği görülmüştür. Alan yazını taramasında 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının program yapısı, biçimsel özellikler, amaçlar, değerler, beceriler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımı, ders kitapları hazırlanırken esas alınan forma sayıları ve ders kitaplarının ebatları, programların uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar ile öğretim programlarının öğrenme alanı, ders saati ve öğrenme çıktısı bağlamında sınıf düzeylerine göre dağılımı boyutlarıyla değerlendirildiği araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak TYMM kapsamında öğretim programında gerçekleşen değişikliklerin anlaşılması ve öğretim programının daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi için öğretim programlarının bütüncül bir yaklaşımla karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda son yıllarda Türkiye’de uygulanan öğretim programlarının benzerlik ve farklılıklarının tartışıldığı, programda yapılan değişikliklerin incelendiği araştırmaya gereksinim olduğu görülmüştür. Araştırmanın programın uygulayıcıları konumunda olan öğretmenlerin öğretim programını daha iyi anlamalarına ve buna bağlı olarak programın uygulanması sürecinin başarısına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra araştırmanın öğretim programındaki eksikliklerin belirlenmesine yardımcı olarak program geliştirme sürecine olumlu yansımalarının olacağı düşünülmektedir.

Araştırmada 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programları karşılaştırılmış ve araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

a. 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının;

- Program yapıları nasıldır?
- Biçimsel özellikleri nelerdir?
- Amaçları nelerdir?
- Programda yer verilen değerler nelerdir?
- Programda yer verilen beceriler nelerdir?
- Ölçme ve değerlendirme yaklaşımı nasıldır?
- Ders kitapları hazırlanırken esas alınan forma sayıları ve ders kitaplarının

ebatları nasıldır?

- Programların uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?
- b. 2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın ünite adı, ders saati ve kazanım sayısı bağlamında sınıf düzeylerine göre dağılımı nasıldır?
- c. 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın öğrenme alanı, ders saati ve öğrenme çıktısı bağlamında sınıf düzeylerine göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel çalışmalar; görüşme ve gözlem gibi çeşitli veri toplama yöntem ve teknikleriyle ulaşılan bilgilerin düzenlendiği, sınıflandırıldığı, temaların oluşturulduğu ve sonuçların raporlaştırıldığı araştırmalardır (Özdemir, 2010). Araştırmada 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının karşılaştırmalı analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmadaki veriler, doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Doküman analizi, basılı veya elektronik belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesi olarak ifade edilebilir (Bowen, 2009). Doküman analizi; belgeye erişme, belgenin tahrif edilip edilmediğini tespit etme, belgenin okunup çözümlenmesi ve elde edilen verilerin raporlaştırılması gibi aşamalardan oluşur (Kıral, 2020).

Verilerin Toplanması

MEB tarafından 2018 ve 2024 yıllarında hazırlanan İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programları; araştırmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Araştırma gerçekleştirilirken Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenen etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. Etik kurallara uygun olmadığı belirtilen uygulamalardan kaçınılmıştır. Araştırmada doküman analizi gerçekleştirildiğinden dolayı etik kurul izni alınması gerekmemektedir.

Çalışmada verilerin toplanması ve analiz edilmesi süreci Merriam'ın (2009) doküman incelemesine ilişkin aşamalarına göre gerçekleştirilmiştir (akt. Şak vd., 2021):

- *Uygun Dokümanlara Erişme:* Araştırmanın amacına hizmet eden belgelere nasıl ulaşılabileceğine dair planlama yapılmasını içeren aşamadır. Araştırma

kapsamında incelenecek olan öğretim programlarına MEB resmî internet sayfasından erişim sağlanmıştır (MEB, 2018; 2024).

- *Belgelerin Orijinalliğini Kontrol Etme:* Araştırmanın güvenilir ve geçerli olmasını sağlamak için araştırmada kullanılacak olan kaynakların orijinal olması gerekmektedir. Bu sebeple araştırmacının belge üzerinde değişiklik yapıp yapılmadığını kontrol etmesi son derece önemlidir. Bu aşamada incelenen öğretim programlarının MEB resmî internet sayfasından kaydedildikten sonra tahrif edilmemiş ve orijinal hâliyle çözümlene yapılmıştır. Bu nedenle araştırma kapsamında incelenen öğretim programlarının güvenilir ve orijinal olduğu ifade edilebilir.
- *Sistemik Kodlama Oluşturma:* Kodlanma konusunda sistemik bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir. Dokümanlar detaylı bir şekilde okunup incelendikten sonra karşılaştırılabilir özellikte oldukları görülmüştür. Alanında uzman olan iki bağımsız araştırmacı tarafından öğretim programları benzerlik ve farklılıklar açısından karşılaştırılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yapılan analizler karşılaştırılmıştır. Fikir ayrılığı içeren durumlar oluştuğunda araştırmacılar tartışarak ortak bir karara varmışlardır.
- *Verileri Çözümlene:* Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiz edilerek raporlaştırılmasını içeren bölümdür. Çözümlenen veriler tablolar hâlinde sunulmuştur. Araştırmaya dâhil olmayan alan uzmanının görüşleri de alındıktan sonra araştırmada çözümlenen veriler raporlaştırılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada öğretim programları karşılaştırmalı olarak analiz edilirken araştırmacılar tarafından hazırlanan doküman inceleme formundan yararlanılmıştır. Form kullanılmadan önce iki alan uzmanının görüşü alınmıştır. Taslak formda yer almayan öğretim programlarına göre hazırlanacak ders kitaplarının forma ve ebatlarının karşılaştırılması ile öğretim programlarının uygulama esaslarının karşılaştırılmasının alt boyutları forma eklenmiştir. Böylece görünüş, kapsam ve yapı geçerliği bağlamında uygun bulunan formun analiz sürecinde kullanılmasına karar verilmiştir. Doküman inceleme formları her bir program için doldurulduktan sonra formlar karşılaştırılmıştır. Ulaşılan veriler tablolar hâlinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Doküman inceleme formunda öğretim programlarının çeşitli özelliklerinin betimlenmesini içeren alt boyutlar

bulunmaktadır. Formda öğretim programlarının karşılaştırılmasını içeren alt boyutlar aşağıda sıralanmıştır:

- Öğretim programlarının biçimsel özelliklerinin karşılaştırılması,
- Öğretim programlarının amaçlarının karşılaştırılması,
- Öğretim programlarında yer alan değerlerin karşılaştırılması,
- Öğretim programlarında yer alan becerilerin karşılaştırılması,
- Öğretim programlarının ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarının karşılaştırılması,
- Öğretim programlarına göre hazırlanacak ders kitaplarının forma ve ebatlarının karşılaştırılması,
- Öğretim programlarının uygulama esaslarının karşılaştırılması,
- Öğretim programlarında yer alan ünitelerin/öğrenme alanlarının ve öngörülen ders saatlerinin karşılaştırılması.

Araştırma soruları tematik çerçeveyi oluşturduğundan dolayı araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde incelenen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenerek yorumlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırma sorularının odağındaki *biçimsel özellikler, amaçlar, değerler, beceriler, ölçme ve değerlendirme yaklaşımları, ders kitaplarının forma ve ebatları, öğretim programlarının uygulama esasları, öğretim programlarında yer alan ünitelerin/öğrenme alanları için öngörülen ders saatleri* boyutlarının her iki öğretim programında nasıl ele alındığı belirlendikten sonra bu boyutlara ait veriler karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Nitel araştırmalarda iç geçerlik ölçütleri arasında akran değerlendirmesi, uzman görüşünden yararlanma, araştırmanın ayrıntılı olarak betimlenmesi yer almaktadır (Tutar, 2022). Bu nedenle araştırmada iç geçerliğin sağlanması amacıyla araştırma sürecinde yer almayan alan uzmanı araştırmadaki çözümlemeleri ve yorumları bağımsız bir bakış açısıyla incelemiştir. Araştırmanın her aşamasında da uzman görüşü doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla uzman görüşü doğrultusunda doküman inceleme formunun alt boyut sayısı artırılmıştır. Araştırma süreci ayrıntılı

olarak betimlenmiştir. Araştırmada tutarlılığın sağlanması amacıyla bağımsız iki araştırmacı tarafından yapılan kodlamalar karşılaştırılmıştır. Uyumsuzluk görülen durumlarda tartışmalar gerçekleştirilmiş ve görüş birliğine varılmıştır.

Bulgular

Öğretim Programlarının Biçimsel Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi öğretim programlarının biçimsel özellikleri karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1 ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 1

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Yapısı

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Dersin kodu	Dersin kodu
Sınıf düzeyi	Sınıf seviyesi
Ünite numarası	Öğrenme alanı numarası
Kazanım numarası	Öğrenme çıktısı numarası

2018 öğretim programı dersin kodu, sınıf düzeyi, ünite numarası ve kazanım numarası esas alınarak yapılandırılmıştır. 2024 öğretim programında ünitelerin yerini öğrenme alanları, kazanımların yerini de öğrenme çıktısı aldığından öğretim programının yapısında değişiklik gerçekleşmiştir. Bu nedenle 2024 öğretim programında dersin kodu, sınıf seviyesi, öğrenme alanı numarası ve öğrenme çıktısı numarasının yer aldığı belirlenmiştir.

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarında yer alan başlıklar karşılaştırılmış ve ulaşılan bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının İçindekiler Başlığının Karşılaştırılması

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Millî Eğitim Bakanlığı Öğretim Programları	İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın Temel Yaklaşımı ve Özel Amaçları
Öğretim Programlarının Perspektifi Değerlerimiz Yetkinlikler Öğretim Programlarının Amaçları İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Özel Amaçları	
İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar	İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın Uygulanmasına İlişkin Esaslar Programlar Arası Bileşenler İçerik Çerçevesi Öğrenme Kanıtları (Ölçme ve Değerlendirme) Öğrenme-Öğretme Yaşantıları Farklılaştırma
Öğretim Programlarında Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı Bireysel Gelişim ve Öğretim Programları	
İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Kitabı Forma Sayısı ve Ebadı	İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Kitap Forma Sayıları ve Kitap Ebatları
İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Yapısı	İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın Yapısı İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğrenme Alanları, Öğrenme Çıktıları Sayısı ve Süre Tablosu
İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Değerler Eğitimi	
Kazanım ve Açıklamaları	İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı Öğrenme Alanları 4.sınıf

2018 ve 2024 öğretim programları biçimsel özellikleri açısından analiz edildiğinde; her iki öğretim programında da programın temel yaklaşımının, program amaçlarının, program yapısının, programın uygulanmasında esas alınacak hususların, ders kitabının hazırlanması sürecinde dikkate alınacak forma sayısının ve ders kitabı ebatlarının bulunduğu belirlenmiştir. Ölçme ve değerlendirme yaklaşımının her iki öğretim programının da içeriğinde yer aldığı görülmüştür. 2018 öğretim programında değerler eğitimiyle ilişkin başlığa 2024 öğretim programında yer verilmediği belirlenmiştir. 2024 öğretim programına disiplinler arası yaklaşımı yansıtan programlar arası bileşenler, konu alanının ifade edildiği içerik çerçevesi, öğretim yöntem teknikleri ile etkinliklerin açıklandığı öğrenme yaşantıları bölümünün eklenmesi dikkat çekmektedir. 2018 öğretim programında bireysel gelişim ve öğretim programları bölümünün 2024 öğretim programında farklılaştırma bölümüne dönüştürüldüğü görülmektedir. Farklılaştırma bölümünde zenginleştirme ve destekleme faaliyetlerine değinildiği belirlenmiştir.

Öğretim Programlarının Amaçlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının amaçları karşılaştırılması sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Amaçları

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
İnsani değerleri benimseyen, Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeden, Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen,	Çocuk olmanın özelliklerinden ve kendi yaşamlarından yola çıkarak gelişim süreçlerindeki ilerlemeleri fark etmeleri, böylece kendilerine ve çevrelerine katkıda bulunabilme potansiyellerinin farkına varmaları,
İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi için adaleti ve eşitliği gözeten,	Çocuk hakları olgusuna ihtiyaç duyulma nedenlerini anlamaları, çocuk haklarına yönelik yeni fikirler üretmeleri ve çocuk olarak haklarını kullanma konusunda duyarlı davranmaları,
İş birliğine ve bilgiye dayalı demokratik karar alma süreçlerine katılan,	
Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaşa arayan,	İnsan olmaktan doğan temel hak ve özgürlükleri yorumlamaları,
Kurallara uyarak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan,	Eşitlik kavramının ne anlama geldiğini sorgulamaları, eşitlik ve adalet kavramları arasındaki ilişkiyi yorumlayarak davranışlarında bunları gözetmeleri,
Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan,	Vatandaş olarak sahip olduğu hak ve özgürlüklerin gerekliliğini ve önemini kendi hayatlarından yola çıkarak yorumlamaları,
Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen,	Etkin bir vatandaş olmanın gerektirdiği sorumlulukları kavramaları ve bu sorumlulukların gerektirdiği davranışları hayatlarına yansıtmaları,
Cumhuriyet ve değerlerinin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi alanındaki gelişmelere katkısını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.	Etkin bir vatandaş olmanın gerektirdiği değerleri önemseyerek içselleştirmeleri,
	İş birliğine dayalı demokratik süreçlere dâhil olmaları,
	Seçme ve seçilme hakkının demokratik bir toplum için önemini fark etmeleri amaçlanmaktadır.

Her iki öğretim programında da öğrencilerin iş birliğine dayalı demokratik karar alma süreçlerine katılmaları, etkin vatandaşlık becerileri kazanmaları, insan olmaktan doğan temel hak ve özgürlüklerinin farkına varmaları amaç olarak ifade edilmiştir. 2024 öğretim programında amaçların daha detaylı olarak açıklandığı görülmektedir. 2018 öğretim programında hak, özgürlük ve sorumluluk açısından çocukların ayrıcalıklı olduklarını keşfetmeleri amaçlanırken; 2024 öğretim programında bunun yanı sıra öğrencilerin çocuk hakları olgusuna neden gereksinim duyulduğunu anlamaları, gelişim süreçlerindeki ilerlemeyi ve potansiyellerini fark etmeleri, çocuk haklarına ilişkin yenilikçi düşünceler ortaya koyabilmeleri, çocuk haklarını kullanımına yönelik duyarlı olmaları da amaç olarak dile getirilmiştir. 2018 öğretim programında öğrencilerin adalet ve eşitliği gözetmeleri amaç edilmişken; 2024 öğretim programında öğrencilerin eşitlik kavramının ne anlama geldiğini sorgulamaları, eşitlik ve adalet kavramları arasındaki ilişkiyi yorumlamaları ve davranışlarında bunları gözetmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin sahip olduğu hak ve özgürlüklerin gerekliliğini yorumlamaları amaçlar arasına eklenmiştir. 2018 öğretim programında öğrencilerin birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi için sorumluluk üstlenmesi, ortak yaşama ilişkin problemlerin çözümünde uzlaşma araması amaç olarak yer alırken söz konusu amaçların 2024 programında bulunmadığı belirlenmiştir.

Öğretim Programlarındaki Değerlerin Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerin karşılaştırılarak ulaşılan bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarında Yer Alan Değerler

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Açık fikirlilik	Estetik
Adalet	Özgürlük
Arkadaşlık	Saygı
Dostluk	Vatanseverlik
Eşitlik	Adalet
Paylaşma	Duyarlılık
Sevgi	Dürüstlük
Aile birliğine önem verme	Sabır
Duyarlılık	Aile bütünlüğü
Güven	Çalışkanlık
Sabır	Mahremiyet
Sorumluluk	Sorumluluk
Saygı	Tasarruf
Özgürlük	Temizlik
	Yardımseverlik
	Dostluk
	Mütevazılık

2018 öğretim programında 14 değer yer alırken, 2024 öğretim programında 17 değer bulunduğu saptanmıştır. Adalet, dostluk, saygı, aile birliğini/bütünlüğünü önemli görme, duyarlı olma, sorumluluk, sabır ve özgürlük değerlerinin her iki öğretim programında da bulunduğu görülmüştür. 2018 öğretim programında bulunan açık fikirlilik, arkadaşlık, eşitlik, paylaşma, sevgi ve güven değerlerinin yerini 2024 öğretim programında estetik, vatanseverlik, dürüstlük, çalışkanlık, mahremiyet, tasarruf, temizlik, yardımseverlik ve mütevazılık değerlerinin aldığı görülmüştür. Dolayısıyla İnsan Hakları, Vatandaşlık ve

Demokrasi Dersi Öğretim Programlarında değerler eğitimi açısından köklü bir değişim yaşandığı ve özellikle çatı değerler olarak ifade edilen adalet, saygı ve sorumluluk değerlerine yoğunlaşıldığı gözlenmektedir.

Öğretim Programlardaki Becerilerin Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarında bulunan beceriler karşılaştırılarak ulaşılan bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarındaki Beceriler

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Ana dilde iletişim	Alan Becerileri
Yabancı dilde iletişim	Kanıta dayalı sorgulama ve araştırma
Bilim ve teknoloji	Sosyal katılım
Dijital yetkinlik	Kavramsal Beceriler
Öğrenmeyi öğrenme	Yorumlama
Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili beceriler	Sorgulama
İnisiyatif alma ve girişimcilik	Sosyal Duygusal Beceriler
Kültürel farkındalık ve ifade	Kendini tanıma
	İletişim
	İş birliği
	Sosyal farkındalık
	Esneklik
	Sorumlu karar verme
	Öz yansıtma
	Okuryazarlık Becerileri
	Bilgi okuryazarlığı,
	Dijital okuryazarlık,
	Görsel okuryazarlık
	Kültür okuryazarlığı
	Vatandaşlık okuryazarlığı

2018 öğretim programında Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'nde bulunan 8 beceri yer alırken, 2024 öğretim programında 15 becerinin öğrencilere kazandırılmak üzere belirlendiği görülmektedir. 2024 öğretim programında becerilerin; alan becerileri, kavramsal beceriler, sosyal duygusal beceriler ve okuryazarlık becerileri olarak kategorize edildiği belirlenmiştir. 2018 öğretim programında bulunan bilim ve teknoloji becerileri ile dijital yetkinlik becerilerinin 2024 öğretim programında bilgi okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık becerileri olarak adlandırıldığı; 2018 öğretim programında bulunan anadilde iletişim, yabancı dilde iletişim, öğrenmeyi öğrenme, girişimcilik becerilerine 2024 öğretim programında yer verilmediği saptanmıştır. 2018 öğretim programındaki kültürel farkındalık ve ifade becerisinin 2024 öğretim programında kültür okuryazarlığı, sosyal farkındalık ve iletişim becerileri şeklinde yeniden yapılandırıldığı; 2018 öğretim programındaki inisiyatif alma becerisinin yerini 2024 öğretim programında esneklik becerisine bıraktığı ve 2018 öğretim programında sosyal ve vatandaşlıkla ilgili beceriler olarak adlandırılan becerilerin 2024 öğretim programında vatandaşlık okuryazarlığı olarak düzenlendiği görülmektedir. 2018 öğretim programında yer almayan kanıta dayalı sorgulama ve araştırma, sosyal katılım, yorumlama, sorgulama, kendini tanıma, iş birliği, sorumlu karar verme, öz yansıtma ve görsel okuryazarlık becerilerinin 2024 öğretim programına eklendiği belirlenmiştir.

Öğretim Programlarında Ölçme ve Değerlendirme

2018 öğretim programında öğrencilerin bireysel farklılıklarına dikkat çekilerek ölçme ve değerlendirme yapılırken maksimum çeşitlilik ve esnek olma yaklaşımının esas alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin başarı, ilgi, tutum ve değer gibi niteliklerinin zaman içerisinde değişim gösterebileceği belirtilerek ifade edilen niteliklerin süreç boyunca ölçülüp değerlendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı belirtilmiştir. Benzer şekilde 2024 öğretim programında da ölçme ve değerlendirme etkinlikleri düzenlenirken öğrencilerin gelişim özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilerek öğrenme sürecini izlemeye dayalı biçimlendirici ölçme araçlarından yararlanılması önerilmiştir.

2018 öğretim programında öğretim programlarının sadece yol gösterici olduğu vurgulanmıştır. Öğretmenin özgün ve yaratıcı özelliklerini ön plana çıkarıp ders içeriği, okulun özellikleri, öğrencilerin özellikleri vb. unsurları göz

önünde bulundurarak ölçme ve değerlendirme sürecini planlayıp uygulaması gerektiği dile getirilmiştir. 2024 öğretim programında ise öğretim programının çerçeve program olma özelliğine değinilmemiştir.

2018 öğretim programında öğrencilerin sadece bilişsel özelliklerinin değerlendirilmesinin yeterli olmayacağı, bunun yanı sıra duyuşsal ve psikomotor özelliklerinin de ölçme ve değerlendirme sürecine dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Benzer şekilde 2024 öğretim programında da öğrencilerin bütüncül yaklaşıma uygun bir şekilde değerlendirilmesinin doğru bir yaklaşım olacağı vurgulanmıştır. 2018 öğretim programında bütün öğrenciler için uygun olan tek tip ölçme ve değerlendirme aracının hazırlanmasının ve uygulanmasının mümkün olmadığı ifade edilirken; 2024 öğretim programında da süreç odaklı alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının öğretmenler tarafından kullanılması gerektiği dile getirilmiştir.

2018 öğretim programından farklı olarak 2024 öğretim programında öğretim sürecinin başında ön değerlendirme etkinliklerine yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Böylece öğrencilerin ön koşul niteliği taşıyan öğrenme çıktıklarına ulaşip ulaşmadığının veya ne derecede ulaştığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Eksik ön öğrenmeler giderilerek öğrenme çıktıklarına daha kolay erişilebileceği düşünülmüştür. Ayrıca program bileşenlerinin ve becerilerin değerlendirilmesi için öğrenme kanıtları bölümüne programda yer verilmiştir.

Öğretim Programlarının Forma Sayıları ve Kitap Ebatları

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının forma sayıları ve ders kitaplarının ebatlarının karşılaştırmalı analiz sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Forma Sayıları ve Kitap Ebatları Bağlamında Karşılaştırmalı Analiz Sonuçları

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı			2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı			Forma Sayılarındaki Değişim (oransal)
Sınıf Düzeyi	Forma Sayıları	Kitap Ebadı	Sınıf Düzeyi	Forma Sayıları	Kitap Ebadı	
4. sınıf	7	19,5 cm ve 27,5 cm	4. sınıf	8-10	19,5 cm ve 27,5 cm	14,28-42,85

2024 öğretim programı doğrultusunda hazırlanacak ders kitaplarının ebatlarının 2018 öğretim programları doğrultusunda hazırlanacak ders kitaplarının ebatları ile aynı olduğu görülmektedir. Bu hususta bir değişikliğe gereksinim duyulmamış ve ders kitaplarının ebatları 19,5 cm ve 27,5 cm olarak belirlenmiştir. 2024 öğretim programında ders kitaplarında dikkate alınacak forma sayısında sadece üst sınır belirtilmiş ve forma sayısının yediyi geçemeyeceği ifade edilmiştir. 2024 öğretim programında ise forma sayısının alt ve üst sınırının ortaya konulduğu ve forma sayılarının 8-10 arasında olması gerektiği vurgulanmıştır.

Öğretim Programlarının Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar

2018 ve 2024 öğretim programlarının uygulanmasına ilişkin esaslar analiz edildiğinde bazı ilkelerde benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Öğretim programlarının uygulama esasları açısından benzerlik gösterdiği ilkeler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7*2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Uygulama Esasları Açısından Benzerlik Gösterdiği İlkeler*

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Öğretim sürecinde öğrencilerin gelişim özellikleri ve düzeylerine uygun terminoloji, örnek ve etkinliklerin kullanılması gerektiği belirtilmiştir.	Öğretim sürecinde öğrencilerin hazırbulunmuşluk düzeylerinin ve öğrenme profillerinin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır.
Sosyal bilgiler dersinin ilgili konularıyla ilişki kurulması önerilmiştir.	Disiplinler arası yaklaşımın esas alınması gerektiği belirtilmiştir.
Öğrencilerin millî, manevi, kültürel ve evrensel değerlerinin pekiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.	Sosyal-duygusal öğrenme becerileri, değerlerimiz ve okuryazarlık becerilerinin öğrenme sürecinin parçası olarak görülmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Tablo 7’de görüldüğü gibi her iki öğretim programında da öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin ve bireysel farklılıklarının öğretim sürecinde dikkate alınması, farklı disiplinler arasında ilişki kurularak daha anlamlı ve kalıcı öğrenmelerin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca 2018 öğretim programında vurgulanan değerler eğitiminin 2024 öğretim programında daha sistematik bir şekilde ele alındığı, sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin öğretim programına dâhil edildiği görülmektedir.

2018 ve 2024 öğretim programlarının uygulanmasına ilişkin esaslar analiz edildiğinde çeşitli ilkelere farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Söz konusu farklılıklar Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının Uygulama Esasları Açısından Farklılık Gösterdiği İlkeler

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Öğretim sürecinde evrensel sözleşmelere ilişkin belgelerin kullanılması önerilmiştir.	Öğrenme çıktılarıyla tutarlı olan çalışma kâğıtları, okuma parçaları, sunum ve etkinliklerden yararlanılması gerektiği ifade edilmiştir.
İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasiye yönelik kavramların ilişkilendirilerek ele alınması gerektiği belirtilmiştir.	Kavram öğretimine değinilmemiştir.
Öğretmenlerin devlete karşı görev ve sorumluluklarının farkında olma noktasında rol model olmaları gerektiği vurgulanmıştır.	Etkin vatandaşlık becerilerinin kazandırılmasına değinilmemiştir.
Türkçenin doğru ve etkili kullanımına ilişkin ilke bulunmamaktadır.	“Türkçemizin doğru ve etkili kullanımı ile öğrencilerin söz varlığının geliştirilmesi” hususu programa eklenmiştir.
Öğrencilere birlikte yaşama kültürünün kazandırılabilmesi için ortak değerlere vurgu yapılması gerektiği belirtilmiştir.	Programın uygulama esaslarında öğrencilere birlikte yaşama kültürünün kazandırılmasına ilişkin ilke bulunmamaktadır.
Öğrencilerin ön öğrenme eksikliklerinin tespit edilmesi ve giderilmesine ilişkin ilke bulunmamaktadır.	Öğretim programında ön öğrenme eksikliklerinin tespit edilmesi ve giderilmesine yönelik etkinliklerin düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.
Öğretim programında farklılaştırma bölümü bulunmamaktadır.	Zenginleştirme/destekleme etkinliklerinin öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Farklılaştırma etkinliklerine ders kitaplarında yer verilmeyeceği; ancak her temaya yönelik e-çerik hazırlanacağı belirtilmiştir.

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı
Öğretim programında dijital teknoloji kullanımından bahsedilmemiştir.	Öğretim programında öğrencilere motive geri bildirim verilmesi gerektiği ve dijital teknolojilerden faydalanılmasının önemli olduğu belirtilmiştir.
Etkinlikler gerçekleştirilirken kazanım açıklamalarına dikkat edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.	Eğitim öğretim sürecindeki tüm etkinliklerin, ortak metinde ifade edilen insan profiline erişilmesine hizmet edecek biçimde planlanmasının önemine dikkat çekilmiştir.
Öğretim programında okul temelli planlama bölümü bulunmamaktadır.	Bilimsel faaliyetlerin okul temelli bir yaklaşımla planlanması gerektiği ifade edilmiştir.
Öğretim yöntemlerine değinilmemiştir.	Katılım odaklı ve iş birliğine dayalı öğretim yöntemlerinden yararlanılması gerektiği belirtilmiştir.
Ölçme ve değerlendirme sürecine değinilmemiştir.	Ölçme ve değerlendirme sürecinde günlük yaşama ilgili olan, ilgi çekici problem durumlarına yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Tablo 8’de görüldüğü gibi 2018 öğretim programında bulunmayan farklılaştırma ve okul temelli planlama bölümleri ile dijital teknolojilerden yararlanmaya ilişkin ilkelere 2024 öğretim programında yer verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra 2018 öğretim programında bulunmayan öğretim süreci ile ölçme ve değerlendirme sürecine ilişkin ilkelerin 2024 öğretim programına eklendiği dikkat çekmektedir. 2018 öğretim programında öğrencilere birlikte yaşama kültürü ve etkin vatandaşlık becerilerinin kazandırılması gerektiği belirtilirken 2024 öğretim programında bu ilkeler bulunmamaktadır.

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı’nın Ünite Adı, Ders Saati ve Kazanım Sayısı Bağlamında Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, 2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı’na ilişkin üniteler, saatler ve kazanım sayıları analiz edilmiş; sınıf düzeylerine göre dağılımları belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Ünite, Saat ve Kazanım Sayısı Bağlamında Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Ünite No	Ünite Adı	SK	KY
1	İnsan Olmak 10 saat (%13,51)	4	14
2	Hak, Özgürlük ve Sorumluluk 16 saat (%21,62)	7	24
3	Adalet ve Eşitlik 10 saat (%13,51)	5	17
4	Uzlaşma 12 saat (%16,21)	4	14
5	Kurallar 12 saat (%16,21)	4	14
6	Birlikte Yaşama 14 saat (%18,91)	5	17
TOPLAM		29	100

SK: Sınıf düzeyine göre kazanım sayısı, ÜK: Üniteye göre toplam kazanım sayısı.

2018 öğretim programında en fazla ders saati ayrılan ünitenin Hak, Özgürlük ve Sorumluluk ünitesi olduğu (16 saat) ve bunu Birlikte Yaşama ünitesinin izlediği (14 saat) görülmektedir. Uzlaşma ve Kurallar ünitelerine 12 ders saati, Adalet ve Eşitlik ile İnsan Olmak ünitelerine ise 10 ders saati ayrıldığı belirlenmiştir. Hak, Özgürlük ve Sorumluluk ünitesinde 7, Adalet ve Eşitlik ile Birlikte Yaşama ünitelerinde 5 kazanımın bulunduğu saptanmıştır. Diğer ünitelerin her birinde ise 4 kazanımın yer aldığı görülmüştür. Kazanım sayıları ile her bir ünite için ayrılan ders saatinde orantıya/dengeye dikkat edilmediği tespit edilmiştir. Tablo 10'da 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın öğrenme alanı, ders saati ve öğrenme çıktısı sayısı bağlamında sınıf düzeylerine göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 10

2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nın Öğrenme Alanı, Ders Saati ve Öğrenme Çıktısı Sayısı Bağlamında Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı No	Öğrenme Alanı Adı	ÖÇS	ÖÇY
1	Çocuk Olarak Haklarımla Varım 16 saat (%22)	4	14
2	Hayatımda Eşitlik ve Adalet 16 saat (%22)	7	24
3	Etkin Bir Vatandaşım 20 saat (%28)	5	17
4	Hayatımda Demokrasi 16 saat (%22)	4	14
5	Okul Temelli Planlama 4 saat (%6)	-	14
TOPLAM		29	100

ÖÇS: Sınıf düzeyine göre öğrenme çıktısı sayısı, ÖÇY: Öğrenme alanına göre öğrenme çıktısı yüzdesi.

2024 öğretim programında en fazla zaman ayrılan öğrenme alanının Etkin Bir Vatandaşım öğrenme alanı olduğu (20 saat) görülmektedir. Çocuk Olarak Haklarımla Varım, Hayatımda Eşitlik ve Adalet ile Hayatımda Demokrasi öğrenme alanlarına eşit düzeyde zaman ayrıldığı (16 saat) ve okul temelli planlamaya ise 4 saat zaman ayrıldığı belirlenmiştir. 2024 öğretim programında en fazla öğrenme çıktısını içeren öğrenme alanının Hayatımda Eşitlik ve Adalet olduğu (f=7), Etkin Bir Vatandaşım öğrenme alanının ise 5 öğrenme çıktısına yönelik olduğu görülmüştür. Çocuk Olarak Haklarımla Varım ve Hayatımda Demokrasi öğrenme alanlarının ise en az öğrenme çıktısını içeren öğrenme alanları olduğu (f=4) belirlenmiştir. Hayatımda Eşitlik ve Adalet öğrenme alanında daha fazla öğrenme çıktısı olmasına rağmen Etkin Bir Vatandaşım öğrenme alanına daha fazla ders saati ayrıldığı görülmektedir. Bu bağlamda öğrenme çıktısı

sayısıyla her bir öğrenme alanı için ayrılan ders saatinin doğru orantılı olmadığı çıkarımında bulunabiliriz.

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Karşılaştırmalı Analiz Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde 2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının kazanım ve öğrenme çıktısı sayıları ile ünite ve öğrenme alanı isimleri karşılaştırılarak ulaşılan bulgular Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11

2018 ve 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Karşılaştırmalı Analiz Sonuçları

2018 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı		2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı	
Üniteler	Kazanım Sayısı	Öğrenme Alanları	Öğrenme Çıktısı Sayısı
İnsan Olmak	4	Çocuk Olarak Haklarımla Varım	4
Hak, Özgürlük ve Sorumluluk	7	Hayatımda Eşitlik ve Adalet	7
Adalet ve Eşitlik	5	Etkin Bir Vatandaşım	5
Uzlaşma	4	Hayatımda Demokrasi	4
Kurallar	4	Okul Temelli Planlama	-
Birlikte Yaşama	5		

2018 öğretim programındaki 29 kazanımın yerini 2024 öğretim programında 20 öğrenme çıktısının aldığı görülmektedir. Ünitelerin öğrenme alanı olarak yeniden yapılandırıldığı ve isimlerinin değiştirildiği belirlenmiştir. İnsan Olmak ünitesinin Çocuk Olarak Haklarımla Varım öğrenme alanına ve Adalet ve Eşitlik ünitesinin Hayatımda Eşitlik ve Adalet öğrenme alanına dönüştürüldüğü; Hak, özgürlük ve sorumluluk, Uzlaşma, Kurallar ve Birlikte Yaşama ünitelerinin ise Etkin Bir Vatandaşım ve Hayatımda Demokrasi öğrenme alanına dönüştürüldüğü görülmüştür. Ayrıca 2024 öğretim programına okul temelli planlama bölümü

de eklenmiştir. Okul temelli planlama; her bir okulun çevresel özelliklerinin, öğrencilerin sosyoekonomik düzeylerinin, gelişim özelliklerinin vs. göz önünde bulundurarak eğitim öğretim yılı içerisinde gerçekleştirilecek faaliyetlerin planlamasını ve uygulamasını sağlayan, bu bağlamda programın uygulayıcılarına esneklik tanıyan bir bölümdür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren farklı yıllarda farklı yaklaşımlara dayalı olarak program geliştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen programlarda daha çok bilgiye önem verildiği uygulamanın ikinci plana atıldığı göze çarpmaktadır (Çobanoğlu & Yıldırım, 2021; Elkatmış, 2013). Ayrıca öğrencilerin bireysel özelliklerinin dikkate alınmaması, günlük yaşamı kolaylaştırıcı becerilere yer verilmemiş olması eleştiri konusu olmuştur. 2024 yılında hazırlanan İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda ise beceri temelli disiplinler arası bir yaklaşımın esas alındığı, öğrencilerin etkin vatandaşlar hâline gelmelerinin amaçlandığı, bireysel farklılıkların dikkate alınan unsurlar olduğu görülmektedir.

2024 öğretim programında disiplinler arası bir yaklaşımın benimsendiği dikkat çekmektedir. Disiplinler arası yaklaşım; öğrencilerin motivasyonunu arttırarak ve derse aktif katılımını kolaylaştırarak öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkilemektedir (Aslan & Akalan, 2020; Elgün, 2023; Karakuş & Aslan, 2016; Konukaldı, 2012; Özçelik, 2015). Öğrencilerin olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşmalarına, edindikleri bilgileri yorumlayarak çıkarımda bulunmalarına ve analitik düşünmelerine yardımcı olmaktadır (Altıntaş, 2025; Coşkun, 2009). Bunların yanı sıra günlük yaşamdaki problemlerin çözümünü sağlayacak üst düzey zihinsel becerilerin gelişimini de desteklemekte ve öğrenilen bilgilerin yaşama aktarılmasını sağlayarak anlamlı/kalıcı öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Duman & Aybek, 2003; Sağıdç, 2019). Ancak öğretmenlerin programlar arası bileşenler bölümünü tam olarak kavrayamadıkları tespit edilmiştir (Uludağ Kırçıl & Uluçınar Sağır, 2025). Bu bölüme ilişkin olarak daha detaylı açıklamaların programa eklenmesi gerekmektedir.

2024 öğretim programında amaçların daha detaylı olarak açıklandığı görülmektedir. Bu durum programın uygulayıcıları konumunda olan öğretmenlerin amaçları daha iyi anlayarak öğretim faaliyetlerini programa uygun şekilde düzenlemelerini kolaylaştıracaktır. Ayrıca öğrencilerin sahip olduğu

hak ve özgürlüklerin gerekliliğini yorumlamaları amaçlar arasına eklenmiştir. Dolayısıyla 2024 öğretim programında öğrencilerin sadece etkin vatandaşlık becerilerini kazanmaları değil, bunun yanı sıra her bir davranışın altına yatan nedeni de anlamlandırmalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durumun hayat bilgisi dersinde öğrencilere kazandırılması gereken bilimsel süreç becerilerinden birisi olan sorgulama ve eleştirel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik olduğu ifade edilebilir (Boyraz vd., 2022; Erol vd., 2025). 2018 öğretim programında öğrencilerin birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi için sorumluluk üstlenmesi, ortak yaşama ilişkin problemlerin çözümünde uzlaşma araması amaç olarak yer alırken söz konusu amaçların 2024 programında bulunmadığı tespit görülmektedir. Bu durumun 2024 İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'ndaki önemli bir eksiklik olduğu ifade edilebilir. Nitekim Türkiye gibi mülteci göçüne maruz kalan ülkelerde kültürel çeşitlilik nedeniyle toplumu oluşturan bireyler arasında çeşitli uyum problemleri ortaya çıkmaktadır. Bu muhtemel sorunların önüne geçmek ve bireylere uyum ve barış kültürü kazandırmak amacıyla öğretim programlarında gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Tosun & Yorulmaz, 2024).

2024 öğretim programında bireysel farklılıkların dikkate alındığı görülmektedir. Günümüzdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda sürekli farklılaşan ekonomik koşullar ile sosyal, kültürel ve siyasi olgular öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun bir şekilde yetiştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Kazu & Özdemir, 2009). Bu gerçekten hareketle yeni öğretim programına farklılaştırma bölümü eklenmiştir. Bu bölümün bir gereği olarak akademik gelişimi akranlarına göre üst düzeyde olan öğrencilere yönelik zenginleştirme etkinlikleri, akademik gelişimi akranlarına göre geride olan öğrencilere yönelik olarak da destekleme etkinliklerinin gerçekleştirilmesi söz konusu olacaktır. Öğrencilere ek öğretim hizmetinin sunulması sonucunda öğrenme eksikliklerinin giderilmesi veya öğrenilen bilgi, beceri, tutum ve değerlerin pekiştirilmesi sağlanacaktır. Bu yaklaşımın öğrencilerin öğrenme çıktılarında ulaşma düzeyini arttıracığı söylenebilir. Farklılaştırılmış öğretim öğrencilerin derse karşı motivasyonlarını (Beler, 2019) ve üst bilişsel farkındalık düzeyini arttırmaktadır (Bezirgan & Ateş, 2023). Bunun yanı sıra öğrencilerin akademik başarı seviyesinin yükselmesini sağlayarak öz yeterlik algılarını da olumlu yönde etkilemektedir (Şentürk, 2017; Taş & Sırmacı, 2018; Yabaş & Altun, 2009). Ancak farklılaştırılmış öğretimin uygulanması sürecinde müfredatın yoğun olması, zamanın kısıtlı olması ve

fiziksel koşullar açısından çeşitli engeller bulunmaktadır (Ulusoy & Taşer, 2024).

Araştırma bulguları incelendiğinde; öğretim programında yer alan değerlerin sayısında artış olduğu ve öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerde bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Adalet, saygı ve sorumluluk çatı değerlerinin 2024 öğretim programında da yer aldığı belirlenmiştir. 2018 öğretim programında bulunmayan mahremiyet, mütevazılık, tasarruf, çalışkanlık, vatanseverlik, yardımseverlik, dürüstlük, estetik ve temizlik değerlerinin de öğretim programına eklendiği saptanmıştır. Nitekim TYMM Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nde içsel ahenge sahip huzurlu insan profiline ulaşılması için gerekli olan değerler arasında mahremiyet, mütevazılık, tasarruf ve çalışkanlık; millî ve manevi değerlerin yaşatıldığı huzurlu topluma kavuşmak için gerekli olan değerler arasında vatanseverlik, yardımseverlik ve dürüstlük; yaşanabilir bir çevreye kavuşmak için gerekli değerler arasında estetik ve temizlik değerlerinin bulunduğu belirtilmiştir (MEB, 2024b). Bu bağlamda yapılan değişikliğin TYMM'nin temel felsefesi ve ideolojik yönelimiyle uyumlu olduğu ifade edilebilir. Elkatmış (2013) araştırmasında önceki öğretim programlarının bilgi temelli olduğunu; ancak 2010 yılı öğretim programından sonra beceri ve değerlerin ön plana çıkarıldığını belirtmiştir. Beceri ve değerlerin ön plana çıkarılması açısından 2024 öğretim programıyla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Dolayısıyla 2010 yılından itibaren başlayan bu yaklaşım, 2024 yılında geliştirilerek öğretim programının hazırlanmasına esas teşkil etmiştir.

2024 öğretim programında beceriler açısından köklü değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Becerilerin sayısında artış olduğu ve yeni beceri alanlarının programa eklendiği tespit edilmiştir. Özellikle öğrencilerin kendini tanıması, verdiği kararların sorumluluğunu üstlenmesi, davranışlarının farkına varması, ulaştığı bilgileri sorgulaması ve yorumlaması, grup amaçları doğrultusunda hareket etmesi önemli görülmüş ve söz konusu hususlara ilişkin becerilerin yeni öğretim programında yer alması sağlanmıştır. Ayrıca öğretim programında yer verilen becerilerin sınıflandırıldığı görülmektedir. Böylece programın uygulayıcıları konumunda olan öğretmenlerin öğrencilere kazandırılması planlanan becerileri bir bütün halinde görerek daha iyi algılaması, anlamlandırması ve ölçme/değerlendirme sürecini daha kolay gerçekleştirmesi sağlanmıştır.

Beceri temelli öğretim bir taraftan teorik bilgilerin öğrencilere aktarılmasını diğer taraftan da pratik uygulamaları kapsamaktadır. Beceri öğretimi, öğrencilere sorun çözme ve sosyal aktivitelere katılma gibi kişisel gelişimi sağlayan özellikleri kazandırmasının yanı sıra adalet ve sosyal eşitlik gibi amaçlara da ulaşılmasına da yardımcı olarak toplumsal yaşama katkı sağlamaktadır. Beceri öğretimi öğrencilerin öğrendiklerini günlük yaşama aktarmasına imkân tanımaktadır. Akademik başarıyı artırarak toplumsal refahı da arttıran önemli bir öğretim sürecidir (Altıntaş, 2025).

2018 öğretim programındaki 29 kazanımın yerini 2024 öğretim programında 20 öğrenme çıktısının aldığı görülmektedir. 2018 öğretim programındaki 6 ünitenin 2024 öğretim programında benzer özelliklerine göre birleştirilerek 4 öğrenme alanı şeklinde yeniden yapılandırıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda programın içerik boyutunda sadeleştirme yapıldığı ifade edilebilir. 2010 yılı öğretim programında da benzer şekilde konularda sadeleştirme yapıldığı görülmüştür (Elkatmış, 2013). Bu yaklaşımın 2024 yılında da etkisini gösterdiği belirlenmiştir. Bu durumun öğrencilerin konuları derinlemesine öğrenmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Nitekim Danişman ve Karadağ (2015) araştırmasında öğretim programında kazanım sayısının azaltılmasının öğrencilerin kavramsal öğrenmelerini destekleyeceğini ve konuların derinlemesine öğrenilmesine yardımcı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca yoğun programların öğretmenler üzerinde programı yetiştirme baskısı yaratabileceğini vurgulamıştır. Özcan ve Kaptan (2019) ise kazanım sayısının fazla olmasının ve konu içeriğinin fazla olmasının öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesi için ayrılacak zamanın azalmasına neden olacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda öğrenme çıktısı sayısının azaltılmış olması olumlu bir değişiklik olarak görülmektedir; ancak öğrenme çıktısı sayısı ile her bir öğrenme alanı için ayrılan ders saatinin doğru orantılı olmaması eleştirilecek hususlar arasında yer almaktadır.

Programların öğrenme yaşantıları ögesi incelendiğinde; 2018 öğretim programında bulunmayan ön değerlendirme ve köprü kurma bölümlerinin 2024 programında yer aldığı görülmüştür. Ön değerlendirme sayesinde öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin tespit edilmesi ve ön koşul niteliğindeki öğrenme çıktılarındaki eksikliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Nitekim yeterli hazırbulunuşluk seviyesine ulaşan öğrencilerin okula uyum sağlamak konusunda sorun yaşamadığı, karşılaştığı problemleri çözme hususunda daha başarılı

olduğu belirlenmiştir (Recepoğlu & Çınar, 2024). Hazırbulunuşluk seviyesi yetersiz olan öğrenciler ise akademik başarısızlık yaşamaktadır ve öz güvenleri zedelenmektedir. Bu durum ise okula karşı olumsuz tutum edinmelerine neden olmaktadır (Ülger & Kurt, 2021). Köprü kurma etkinlikleri sayesinde öğrencilerin günlük yaşamlarında edindikleri tecrübeler ile öğrenme alanları arasında bağ kurulması amaçlanmıştır. Söz konusu yaklaşımların yapılandırmacılık öğrenme kuramının ilkeleri ile örtüştüğü ifade edilebilir. Nitekim köprü kurma etkinlikleri aracılığıyla öğrenciler yeni bilgileri eski bilgilerinin üzerine inşa ederek anlamlı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirecektir. Ayrıca öğrenciler pasif alıcı konumundan uzaklaşarak bilginin aktif yapılandırıcısı konumuna geçecektir. Bilgiyi aktif bir şekilde yapılandıran öğrencilerin akademik başarı seviyesinin yükseldiği ve öğrenilen bilgilere ilişkin kalıcılık süresinin daha fazla olduğu belirlenmiştir (Batdı vd., 2021; Gülen vd., 2015; Keskin & Işık, 2024).

2024 öğretim programında bütüncül yaklaşımın bir gereği olarak öğrencilerin farklı niteliklerini ortaya koymalarına imkân tanıyan süreç odaklı değerlendirme araçlarının kullanılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Öğrencilerin bilgi, beceri, tutum ve değerlere sahip olma düzeylerinin zamana bağlı olarak değişebileceği ifade edilerek eğitim öğretim sürecinin tamamında ölçme ve değerlendirme etkinliklerinin yapılması gerektiği ifade edilerek öğrenme sürecini izlemeye dayalı etkinliklerin gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yeni öğretim programında programlar arası bileşenlerin ve becerilerin değerlendirilmesine önem verilmektedir. Bu bağlamda ölçme ve değerlendirme etkinliklerinin öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun olarak yapılandırıldığı ve öğrencileri motive edecek nitelikte düzenlendiği söylenebilir. Ancak süreç odaklı değerlendirme yaklaşımının kalabalık sınıflarda uygulanmasının zor olacağı, zaman alıcı bir yaklaşım olduğu ve değerlendirme araçlarının hazırlanması ve uygulanmasının zor olduğuna dair öğretmen görüşleri de bulunmaktadır (Türkben, 2022). Ders materyallerinin yetersiz olması ve öğretmenlerin iş yükünü arttırması da süreç odaklı değerlendirmede sorun yaşanmasına neden olmaktadır (Ektem vd., 2016).

2024 öğretim programında dikkat çeken unsurlardan biri de her bir okulda görev yapan öğretmenlerin gerçekleştireceği toplantılarda eğitim öğretim yılı içerisinde gerçekleştirecekleri okul dışı faaliyetleri planlama ve uygulamasına imkân tanıyan okul temelli planlama bölümünün programa eklenmiş olmasıdır. Okul temelli planlama ile öğretim programlarının yerel

şartlara uygun olmasına uygun ortam sağlanmış olur. Böylece öğretim programı; öğrencilerin, velilerin ve toplumun ihtiyaçlarına daha fazla cevap vermekte ve talepleri daha fazla karşılamaktadır (Yüksel, 1998). Okul dışı öğrenme ortamları öğrencilerin akademik başarı seviyesinin yükselmesini sağlamaktadır (Bakioğlu, 2017; Bilgin & Kılıç, 2023; Bolat vd., 2020; Küçük & Yıldırım, 2021; Sevim & Demirci, 2025). Okul dışı öğrenme ortamları; öğrenilen bilgilerin günlük yaşamla ilişkilendirilmesine (Çiçek & Saraç, 2017), kalıcılık süresinin artmasına ve öğrencilerin derse karşı ilgi ve motivasyon düzeylerinin artmasına da yardımcı olmaktadır (Arabacı & Akgül, 2020; Avcı, 2019; Metin & Bozdoğan, 2020). Ancak Erkuş ve Taşdemir (2024) okul yöneticilerinin okul dışı öğrenmeye yönelik düşüncelerini incelediği araştırmanın sonucunda okul dışı öğrenme faaliyetlerinin bürokratik süreçlere bağlı olarak kısıtlandığını belirlemiştir. Öğretim programına okul temelli planlama etkinliklerinin eklenmesi izin alma sürecindeki bürokratik engellerin azalmasına katkı sağlayabilir.

2024 öğretim programına öğretmenlerin programa ilişkin görüş, öneri ve eleştirilerini MEB yetkililerine ulaştırmalarını sağlayacak öğretmen yansıtma bölümü eklenmiştir. Öğretmenler bu bölümde yer alan karekodu okutarak öğretim programına ilişkin olarak geri bildirimde bulunabilmektedir. Böylece programın eksiklerinin giderilmesine ve yanlışların düzeltilmesine imkân tanınmaktadır. Bu bölüm sayesinde öğretmenler, öğretim programının uygulanmasına ilişkin düşüncelerini yetkili birimlere ileterek program güncellemelerinde kullanılacak verileri sağlayabilmektedir. Taşkın (2025) araştırmasında TYMM'nin etkililik düzeyinin artırılması için ilgili paydaşların görüşlerinin alınması gerektiğini belirtmiştir. Öğretmen yansıtma bölümüne ilişkin olarak öğretmenlerin genellikle olumlu görüşlere sahip olduğu; ancak bazı öğretmenlerin zaman alıcı bir faaliyet olarak olumsuz görüş bildirdikleri belirlenmiştir (Uludağ Kırçıl & Uluçınar Sağır, 2025).

2018 öğretim programında ders kitaplarının hazırlanmasında esas alınacak forma sayılarının sadece üst sınırı verilirken; 2024 öğretim programında forma sayılarının alt ve üst sınırı ifade edilerek bu hususta daha belirgin çerçeveler oluşturulduğu saptanmıştır. Bu açıdan ders kitaplarının hazırlanması sürecinde forma sayısının gereğinden az olma ihtimalinin engellendiği belirtilebilir. Akkaya (2023) da araştırmasında ders kitaplarının hazırlanması sürecinde kullanılacak en az forma sayısının verilerek ders kitabında yer alan içeriklerin daraltılmasının önüne geçmek istendiğini ifade etmiştir. Ancak öğretim programında forma

sayılarının belirlenmesi sürecinde esas alınan bilimsel gerekçeler açıklanmamıştır. Ders kitaplarının ebatlarında ise değişikliğe ihtiyaç duyulmadığı görülmüştür.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

Politika Yapıcıya Yönelik Öneriler

1. Araştırma sonucunda 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda farklılaştırma bölümüne yer verildiği; ancak bu bölümde yüzeysel bir anlatımın olduğu belirlenmiştir. Öğretim programlarına yeni eklenen bu bölümde farklılaştırma etkinlikleri kapsamında yer alan destekleme ve zenginleştirme etkinliklerinin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği daha detaylı bir şekilde anlatılabilir. Ayrıca etkinlik örneklerine hızlı erişim imkânı sağlayacak karekodlara yer verilebilir.
2. 2018 öğretim programında ifade edilen ve birlikte yaşama kültürünü kazandırmaya yönelik olan amaçların 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda yer almadığı belirlenmiştir. Çeşitli nedenlerle farklı ülkelerden Türkiye'ye göç etmiş olan öğrencilerin uyum sürecini desteklemek adına birlikte yaşama kültürünü kazandırmaya yönelik amaçlar öğretim programına eklenebilir.
3. 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda yer alan değer sayısının 2018 öğretim programına göre daha fazla olduğu ve değerlerin adalet, saygı ve sorumluluk çatı değerleri altında gruplandırıldığı belirlenmiştir. 2018 öğretim programında yer alan bazı değerler korunurken bazıları öğretim programından çıkarılmıştır ve 2018 öğretim programında olmayan bazı değerlere 2024 programında yer verilmiştir. Öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerin belirlenmesi ve bu değerlerin nasıl kazandırılacağı değerler eğitimi açısından önemli bir husustur. Bu nedenle değerler eğitimine ilişkin literatür taranması yapılmalı ve sonraki programlarda hangi değerlerin yer alacağına bu sonuçlar ışığında karar verilmesi önerilmektedir.
4. 2018 öğretim programından farklı olarak 2024 öğretim programında öğretim sürecinin başında öğrencilerin ön koşul niteliği taşıyan öğrenme çıktıklarına ulaşip ulaşmadığının veya ne derecede ulaştığının belirlenmesi amacıyla ön değerlendirme etkinliklerine yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak ön değerlendirme etkinliklerine ilişkin açıklamaların son derece yetersiz

olduğu görülmektedir. Ön değerlendirme etkinliklerine ilişkin açıklamalar eklenebilir. Ayrıca örnek etkinliklere ulaşılmasını sağlayacak karekollara yer verilebilir.

5. 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda ölçme ve değerlendirme etkinliklerinin nasıl gerçekleştirileceği açık bir biçimde ifade edilmemiş, sadece kullanılması önerilen ölçme araçlarının isimlerine yer verilmiştir. Ölçme ve değerlendirme sürecine ilişkin detaylı açıklamalara yer verilmesinin programın uygulayıcıları konumunda olan öğretmenlere yardımcı olacağı düşünülmektedir.
6. 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda ders kitaplarının hazırlanması sürecinde esas alınacak forma sayılarının belirlenmesinde esas alınan bilimsel gerekçelere değinilmemiştir. Ders kitapları için standart olarak belirlenen forma sayılarının bilimsel gerekçeleri sunulmalıdır.
7. 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'ndaki öğrenme alanlarında yer alan öğrenme çıktısı sayısı her bir öğrenme alanı için ayrılan ders saatinin doğru orantılı olmadığı belirlenmiştir. Öğrenme alanlarında yer alan öğrenme çıktısı sayıları göz önünde bulundurularak her bir öğrenme alanı için ayrılan ders saati sayısı belirlenebilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. Farklı ülkelerde ve Türkiye'de uygulanan İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programlarının karşılaştırmalı analizi yapılabilir.
2. 2024 İnsan, Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı ile beraber gerçekleşen değişikliklere ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amacıyla nicel ve karma yöntemin uygulandığı araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Extended Summary

Introduction

In 2024, curricula were prepared based on the Century of Türkiye Education Model and radical changes were made in the structure and content of the courses. Skill-based curricula based on an interdisciplinary approach emerged. In this study, 2018 and 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy Course

curricula were compared and the following questions were sought within the scope of the research:

a. 2018 and 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy curricula;

- What are the curriculum structures?
- What are the curriculum elements?
- What are the aims?
- What are the values included in the programme?
- What are the skills included in the programme?
- What is the measurement and evaluation approach?
- What is the number of forms used in the preparation of textbooks and the size of textbooks?
- What are the issues to be considered in the implementation of the programmes?

b. How is the distribution of the 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum according to grade levels in terms of unit name, course hours and number of learning outcomes?

c. How is the distribution of the 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum according to grade levels in terms of learning area, lesson hours and learning outcomes?

Methodology

Research Model

The research was conducted using qualitative research methods. Qualitative studies are research projects in which information obtained through various data collection methods and techniques, such as interviews and observations, is organised, classified, themes are created, and the results are reported (Özdemir, 2010). The research aims to conduct a comparative analysis of the 2018 and 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy course curricula. To this end, the data in the research was collected using the document review method. Document analysis can be defined as the systematic review of printed or electronic documents (Bowen, 2009).

Data Collection

Curriculum of Human Rights, Citizenship and Democracy Course prepared by the Ministry of National Education in 2018 and 2024 was used as a data source in the research. The ethical principles determined by the Council of Higher Education were followed while conducting the research. Since document analysis was carried out in the survey, it is not necessary to obtain ethics committee permission.

Data Analysis

The data obtained in the research were analysed by descriptive analysis technique. After deciding on the subject of the research, the 2018 and 2024 Human Rights, Citizenship and Democracy Course curricula were accessed, and after confirming the authenticity of the documents the documents were examined in detail by the author. During the examination process similar and different aspects of the programmes were determined and the results of the comparative analysis carried out in line with the sub-problems of the study were expressed in tables.

Findings

While there are 14 values in the 2018 Curriculum, it was determined that there are 17 values in the 2024 Curriculum. In the 2018 curriculum, the values of ‘open-mindedness, friendship, equality, sharing, love and trust’ were replaced by the values of ‘aesthetics, patriotism, honesty, diligence, privacy, thrift, cleanliness, helpfulness and modesty’ in the 2024 curriculum.

While the 2018 curriculum includes 8 skills in the Turkish Qualifications Framework, 15 skills are defined in the 2024 curriculum to be acquired by students. Not included in the 2018 curriculum, evidence-based inquiry and research, social participation, interpretation, questioning, self-knowledge, cooperation, responsible decision-making, self-reflection and visual literacy skills were added to the 2024 curriculum.

In the 2024 curriculum, only the upper limit was specified in the number of forms to be taken into considerations in the textbooks and it was stated that the number of forms could not exceed 7. In the 2024 curriculum, on the other hand, the lower and upper limits of the number of forms were revealed and it was emphasised that the number of forms should be between 8-10. The 29 learning outcomes in the 2018 curriculum were replaced by 20 learning outcomes in the

2024 curriculum. In addition, a school-based planning section was added to the 2024 curriculum.

Discussions, Conclusions, and Recommendations

In the 2024 educational programme, a ‘differentiation’ section has been added by taking individual differences into consideration. As a result of providing supplementary education services to students, it will be ensured that learning deficits will be eliminated or learnt knowledge, skills, attitudes and values will be reinforced. It can be said that this approach will increase the level of students’ achievement of Learning Outcomes.

While the 2018 curriculum includes the goals of students taking responsibility for improving living conditions and seeking consensus in solving problems related to collective life, it is a wrong practice not to include these goals in the 2024 curriculum. It was determined that the values of justice, respect and responsibility were also included in the 2024 curriculum. The values of aesthetics, patriotism, honesty, diligence, privacy, conservation, cleanliness, benevolence and modesty, which were not included in the 2018 curriculum, were added to the curriculum.

In particular, it was considered important for students to know themselves, to take responsibility for the decisions they make, to be aware of their behaviours, to question and interpret the information they reach, and to act in line with group goals, and the skills related to these issues were included in the new curriculum. 29 learning outputs in the 2024 curriculum replaced 29 learning outcomes in the 2018 curriculum. It was determined that 6 units in the 2018 curriculum were combined according to their similar features in the 2024 curriculum and restructured as 4 learning areas. In this context, it can be stated that simplification was made in the content dimension of the programme.

Yazar Katkıları: Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı: Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen kurallara uyulduğunu ve “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler”e dayalı hiçbir işlem yapılmadığını beyan ederiz. Aynı zamanda tüm yazarların çalışmaya katkıda bulunduğunu, yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını, tüm etik ihlallerde tüm sorumluluğun makale yazarlarına ait olduğunu beyan ederiz.

Etik Kurul İzni: Araştırma kapsamında doküman analizi yapıldığından etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansman: Bu araştırma herhangi bir fon almamıştır.

Telif Hakları: Milli Eğitim dergisinde yayımlanan çalışmaların Creative Commons Atıf-Ticari Olmayan 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Veri Kullanılabilirliği Beyanı: Bu çalışma sırasında oluşturulan veya analiz edilen veriler, talep üzerine yazarlardan temin edilebilir.

Yazma Yardımı için Yapay Zekâ Kullanımı: Çalışmanın hiçbir bölümünde yapay zekâ kullanılmamıştır.

Kaynakça

- Akçeşme, B. (2018). *Sınıf öğretmenlerinin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersine yönelik görüşleri: Afyonkarahisar ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Akdeniz, B. (2018). *İlkokul 4. sınıf insan hakları vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kastamonu örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Altıntaş, İ. N. (2025). Maarif Yüzyılı Eğitim Modeli'nin 4. sınıf insan hakları vatandaşlık ve demokrasi dersinin eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşım bağlamında incelenmesi: Beceri ve eğilimler örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 73, 660-683. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.1525374>

- Arabacı, S., & Akgül, G. D. (2020). Okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik fen bilgisi öğretmenlerinin görüşleri. *International Journal of Scholars in Education*, 3(2), 276-291.
- Aslan, M., & Akalan, G. (2020). Özgün baskı resim derslerinde disiplinler arası yaklaşımların akademik başarıya etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(3), 1343-1359. <https://doi.org/10.17152/gefad.804995>
- Aslan, S., & Aybek, B. (2018). Sınıf öğretmenlerinin ilkokul 4. sınıf insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 233-262.
- Avcı, G. (2019). *Sınıf dışı eğitimin ilkokul öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik tutum, başarı ve hatırd tutma düzeyine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bakioğlu, B. (2017). *5. sınıf vücudumuz bilmecesini çözelim ünitesinin okul dışı öğrenme ortamı destekli öğretiminin etkililiği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Amasya Üniversitesi.
- Batdı, V., Öztaş, C., & Talan, T. (2021). Fen bilgisi dersinde yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarının karma-meta yöntem ile analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(40), 33-44. <https://doi.org/10.14582/duzgef.2021.175>
- Belir, Y. (2019). *Farklılaştırılmış öğretim ortamının sınıf yönetimine ve öğrencilerin akademik başarısına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Bezirgan, G., & Ateş, S. (2024). Farklılaştırılmış öğretim yönteminin öğrencilerin okuduğunu anlama becerisine ve üstbilişsel farkındalık düzeyine etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 12(1), 39-51. <http://doi.org/10.16916/aded.1347929>
- Bilgin, A., & Kılıç, H. (2023). Okul dışı öğrenme ortamlarının 5. sınıfta bulunan güneş, dünya ve ay ünitesine yönelik akademik başarı ve tutum etkileri. *Gayri Resmi Ortamlarda Araştırma Dergisi*, 8(2), 211-236.

- Bolat, A., Karamustafaoğlu, S., & Karamustafaoğlu, O. (2020). Okul dışı öğrenme ortamının 5. sınıf ‘canlılar dünyası’ ünitesinde öğrenci başarısına etkisi: Biyoçeşitlilik müzesi örneği. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 42-54.
- Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Boyraz, C., Çimen, G., & Turan, A. (2022). Eleştirel düşünme becerisi açısından ilkökul sınıfları: Bir karma yöntem araştırması. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 133-143.
- Buğday, G., & Küçüköğlü, A. (2017). 4. sınıf insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi ders kitabının çocuk katılım hakkı ilkelerine göre incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 2(2), 61-81.
- Çiçek, Ö., & Saraç, E. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamlarındaki yaşantıları ile ilgili görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 504-522. <https://doi.org/10.29299/kefad.2017.18.3.027>
- Çobanoğlu, R., & Yıldırım, A. (2021). Türkiye’de program geliştirme çalışmaları: Cumhuriyet’in ilanından günümüze tarihsel bir analiz. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(2), 810-830. <https://doi.org/10.37217/tebd.912329>
- Coşkun, S. (2009). *İlköğretim 8. sınıf matematik dersinin disiplinler arası yaklaşımla işlenmesinin öğrencilerin matematik başarıları ve eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Danişman, Ş., & Karadağ, E. (2015). Öğrenme alanları ve kazanımlar bağlamında 2005 ve 2013 beşinci sınıf matematik öğretim programlarının karşılaştırılması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 6(3), 380-398. <https://doi.org/10.16949/turcomat.03423>
- Duman, B., & Aybek, B. (2003). Süreç-temelli ve disiplinler arası öğretim yaklaşımlarının karşılaştırılması. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 11, 1-12.

- Durdi, M., & Erdamar, G. (2020). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin 4. sınıf insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 193-218.
- Ektem, I., Keçici, S., & Pilten, G. (2016). Sınıf öğretmenlerinin süreç odaklı ölçme ve değerlendirme yöntemlerine ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 661-680.
- Elgün, A. (2023). Hayat bilgisi öğretiminde disiplinler arası yaklaşım bağlamında müzik ve görsel sanat derslerinden yararlanılmasının öğrenci başarısına etkisi. *Temel Eğitim*, (20), 6-16. <https://doi.org/10.52105/temelegitim.20.1>
- Elkatmış, M. (2013). 1998 vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ile 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programlarının karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(3), 59-74.
- Er, H., Ünal, F., & Özmen, C. (2013). 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin 4. sınıfa alınmasına ilişkin görüşler üzerine bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 179-196. <https://doi.org/10.9761/jasss1961>
- Erkuş, Z. U., & Taşdemir, A. (2024). Okul yöneticilerinin görüşlerine göre okul dışı öğrenme ve okul dışı öğrenme pratikleri. *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 81-99.
- Erol, M., Okur, C., & Can, G. (2025). Sınıf öğretmenlerine göre hayat bilgisi dersinde ilkökul öğrencilerine kazandırılması gereken yaşam becerileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(2), 1198-1214. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613649>
- Filiz, S. B., & Sel, B. (2018). İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin incelenmesi. *Asian Journal of Instruction (E-AJI)*, 6(2), 1-17.
- Gülen, S., Taş, E., & Darga, H. (2015). Yapılandırmacılık; örnek uygulamanın değerlendirilmesi ve kalıcılığa etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 278-301. <https://doi.org/10.14582/duzgef.495>

- Gürel, D. (2016). Sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin ilkökul 4. sınıf insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersine yönelik görüşlerinin karşılıklı olarak incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 641-660.
- Izgar, G. (2017). İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi ders kitabının yapılandırmacı yaklaşım açısından analizi. *İlköğretim Online*, 16(2), 584-600. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.304720>
- İneç, Z. F. (2024). İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının çocuk hakları açısından incelenmesi. T. Çalık & S. Eryılmaz (Ed.), *Türk Asrı Eşiğinde Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler* içinde (58-132). UASEB.
- Kaçar, H., & Kaçar, M. (2024). İlkokul dördüncü sınıf öğretmenlerinin dördüncü sınıf insan hakları vatandaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8, 182-196.
- Karagözoğlu, N. (2017). İnsan hakları eğitiminde gazetelerden yararlanma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 64-79. <https://doi.org/10.29299/kefad.2017.18.3.004>
- Karakuş, M., & Aslan, S. (2016). İlkokulda disiplinler arası öğretime yönelik mevcut durumun incelenmesi. *Elementary Education Online*, 15(4), 1325-1344. <https://doi.org/10.17051/ieo.2016.29013>
- Kazu, İ. Y., & Özdemir, O. (2009). Öğrencilerin bireysel özelliklerinin yapay zekâ ile belirlenmesi (Bulanık mantık örneği). *Akademik Bilişim*, 11, 457-466.
- Kerr, D. (1999). *Citizenship education: A international comparison*. QCA/NFER.
- Kerr, D. (2003). Citizenship: Local, national and international.L. Gearon (Ed.), *Learning to teach citizenship in the secondary school* içinde. Routledge Falmer.
- Keskin, S., & Işık, A. (2024). Yapılandırmacı öğretim programına uygun olarak hazırlanmış çalışma yapılarıyla üçgenler konusunun 8'inci sınıflara öğretimi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(2), 208-216. <https://doi.org/10.17556/erziefd.1367234>

- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15,170-189.
- Konukaldı, I. (2012). İlköğretim fen ve teknoloji eğitiminde disiplinler arası tematik öğretim yaklaşımının öğrenme ürünleri üzerine etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Küçük, A., & Yıldırım, N. (2021). Okul dışı öğrenme ortamlarında işlenen insan ve çevre ünitesinin akademik başarı üzerindeki etkisi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 9(2), 205-264. <https://doi.org/10.14527/9786257880541.11>
- Mangal, K. (2020). *İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinde dijital öyküleme etkinliklerinin öğrencilerin girişimcilik becerilerine ve derse yönelik tutumlarına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Metin, M., & Bozdoğan, A. E. (2020). Fen bilimleri dersi kapsamında planetaryuma düzenlenen bir gezinin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, ilgi ve motivasyonuna etkisi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 240-260. <https://doi.org/10.30855/gjes.2020.06.02.004>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı*. <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018120202622474INSAN%20HAKLARI%20YURTTASLIK%20VE%20DEMOKRASI%20OGRETIM%20PROGRAMI.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2024a). *İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı*. <https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programvat4Onayli.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2024b). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli* öğretim programları ortak metni. <https://tymm.meb.gov.tr/ortak-metin>
- Morris, P., & Cogan J. (2001). A comparative overview: Civic education across six societies. *International Journal of Educational Research*, 35, 109-123.
- Mutlu, M. (2024). Sosyal bilgiler dersi kapsamında demokrasi eğitiminin demokratik tutuma etkisinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Nizip Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 95-111.

- Oğuz Haçat, S., & Demir, F. B. (2017). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Oğuz Haçat, S., Önlen, M., Tatan, M., & Demir, F. B. (2018). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi 1998, 2010, 2015, 2018. *Researcher: Social Science Studies*, 6(1), 407-422.
- Özcan, C., & Kaptan, F. (2019). 2018 fen bilimleri öğretim programının fen bilimleri için uyarlanmış Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 78-90.
- Özçelik, C. (2015). *Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusundaki akademik başarılarına ve problem çözmeye becerilerine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Özdemir, H., Aydın, S., & Çapa, M. (2023). Türkiye'deki sosyal bilgiler eğitiminde demokrasi ve insan haklarının önemi. *International Journal of Progressive Studies in Education (İJOPSE)*, 1(1), 65-74. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7651459%20>
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 11(1), 323-343.
- Recepoğlu, E., & Çınar, H. (2024). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okul stresi ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre alınması gereken tedbirler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(2), 1349-1384. <https://doi.org/10.17152/gefad.1311532>
- Sağdıç, M. (2019). Türkiye'de sosyal bilgiler eğitiminde disiplinler arası öğretim yaklaşımının tarihsel gelişimi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 390-403. <https://doi.org/10.7596/taksad.v8i2.2121>
- Sağlam, H. İ., & Hayal, M. A. (2015). Sınıf öğretmenlerinin “insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi” dersinin ilkökul 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 207-217. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2015.15.1-5000128603>

- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç.,&Nas, E. (2021). *Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227-250. <http://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sevim, S., & Demirci, E. (2025). Okul dışı öğrenme ortamlarında gerçekleştirilen fen öğretiminin akademik başarı ve bilimsel epistemolojik inançlara etkisinin incelenmesi: Güneş sistemi ve ötesi ünitesi örneği. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 63*, 334-372. <https://doi.org/10.9779/pauefd.1457628>
- Şatıroğlu Karaağaç, F. (2021). İlk ve ortaokul öğretim programlarında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi. *OPUS International Journal of Society Researches, 18*(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4269-4301. <https://doi.org/10.26466/opus.907189>
- Şen, A. (2021). İnsan hakları, çocuk hakları ve insan hakları eğitimi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 11*(1), 462-482. <https://doi.org/10.18039/ajesi.742558>
- Şentürk, C. (2017). İlkokulda uygulanan farklılaştırılmış öğretim programının etkililiğinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Takak Kartal, H. M., Uzunkol, E., Aydın, F. N., & Kılıç, G. E. (2024). İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler ve insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi ders kitaplarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi, 7*(1), 73-101. <https://doi.org/10.53046/ijotem.1467138>
- Taş, F., & Sırmacı, N. (2018). Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin bilişüstü becerilerine ve matematik akademik başarılarına etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(2), 336-351. <https://doi.org/10.17556/erziefd.312251>
- Taşkın, S. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde değerler eğitimi yaklaşımının analizi. *İstanbul Eğitim Dergisi, 2*, 160-180. <https://doi.org/10.71270/istanbulegitim.istj.1640604>

- Toprak, E., & Demir, S. B. (2017). İlkokul 4. sınıf “insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi” dersinde yaşanan sorunların sınıf öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 2160-2179. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.32772-364005>
- Türkben, T. (2022). Türkçe öğretmenlerinin sınıf içi öğrenme becerilerini ölçme ve değerlendirme yeterlikleri. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 13(25), 45-72.
- Uludağ Kırçıl, R., & Uluçınar Sağır, Ş. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin sınıf içi yansımaları: Öğretmen görüşleri. *Erciyes Journal of Education*, 9(1), 24-46. <https://doi.org/10.32433/eje.1673094>
- Ulusoy, A., & Taşer, S. (2024). Sosyal bilgiler dersinde farklılaştırılmış öğretim uygulamalarına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty*, (72), 571-601. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.1495720>
- Ülger, A., & Kurt, M. (2021). İlkokul 1. sınıfa başlanılan dönemdeki bilişsel hazırbulunuşluk düzeyinin eğitim hayatına yansımalarının incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(51), 500-512. <https://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.49765>
- Yabaş, D., & Altun, S. (2009). Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin öz yeterlik algıları, bilişüstü becerileri ve akademik başarılarına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 201-214.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, A. G. S. (1998). Okula dayalı program geliştirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(16), 513-525.